

ÇAĞRI BEY

BİBLİYOGRAFYA :

Muhammed b. Abdülcebbâr el-Uttî, *Târîhu'l-Yemînî*, Kahire 1287; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IX, bk. İndeks; Gerdîzî, *Zeynü'l-ahbâr* (nşr. M. Kazvinî), Tahran 1315; Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî* (nşr. Halîl Hatîb Rehber), Tahran 1368, II, 693, 715, 729, 751; III, 881, 883-884, 897-901, 905-906, 920, 936, 949, 953, 958-959, 976, 978, 983, 986, 1112; Râvendî, *Râhatü's-südûr* (Ateş), I, 83, 92, 98-102, 114, 176; *Ahbarü'd-devleti's-Selçukîyye*, s. 4-5, 7-13, 17, 18, 22, 26-29, 33, 85, 194; Bühdârî, *Zübdetü'n-nusrâ* (Burslan), s. 5, 6, 8, 13, 15, 26, 46, 188, 233; *Târîh-i Sîstân* (nşr. Melikü's-şuarâ Bahâr), Tahran 1314 hş., s. 364-366, 370, 374-375, 378, 380-381, 390; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'atü'z-zamân* (nşr. Ali Sevîm), Ankara 1968, s. 2, 44, 61, 102; İbnü'l-Adîm, *Buğyetü'l- taleb*, s. 16, 32-33, 66, 69, 90; Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, s. 249, 251; Reşîdüddin, *Câmi'ü't-tevârîh* (nşr. Ahmet Ateş), Ankara 1960, s. 12-13, 15-16, 19-21, 42, 96; Müstevfî, *Târîh-i Güzide* (Browne), s. 355, 398, 427-428, 430; Zehebî, *A'lâmü'n-nübela'*, XVIII, 106; İbrahim Kafesoğlu, "Doğu-Anadolu'ya İlk Selçuklu Akını (1015-1021) ve Tarihi Ehemmiyeti", *Fuad Köprülü Armağanı*, İstanbul 1953, s. 259-274; a.m.f., "Selçuklular", *İA*, X, 357-364; a.m.f., "Selçuk'un Oğulları ve Torunları", *TM*, XIII (1958), 120-122, 124; O. Pritsak, "Der Untergang des Reiches Oguzischen Yabgu", *Fuad Köprülü Armağanı*, İstanbul 1953; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Ankara 1965, s. 11, 30, 37, 41, 49, 50-70, 88, 94, 96, 99-103, 130-131, 206, 210; Barthold, *Türkistan*, s. 317, 320, 324, 327, 329, 334, 357; M. Altay Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamani*, İstanbul 1976, s. 1-22, 27, 35, 40, 43, 63-64; a.m.f., *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, Ankara 1989, I, 32, 34, 35, 96-98, 110-115, 127-130, 271, 273, 278, 326-328; Erdoğan Merçil, *Gazneli Mahmud*, Ankara 1987, bk. İndeks; Mükrimin H. Yınanç, "Çağrı Bey", *İA*, III, 324-328.

ALİ SEVİM

ÇAĖH-İ BÂBİL

(چاه بابل)

Divan edebiyatında kullanılan bir remiz.

Farsça *çâh* (kuyu) kelimesi divan edebiyatında bir remiz olarak tek başına kullanıldığı gibi *çâh-ı Bâbil*, *çâh-ı Yûsuf*, *çâh-ı zehâ* gibi tamlamalar halinde de kullanılmıştır.

Çâh-ı Bâbil, Hârût ile Mârût adlı iki meleğin Zühre adındaki bir kadına âşık olduktan sonra onun tuzağına düşüp ilâhî emre karşı gelmeleri yüzünden içinde asılarak ceza gördükleri bir yer olarak zikredilir. Vehbî'nin, "Çâh-ı Bâbil'de olan iki melek / Biri Hârût u birisi Mârût" beytiyle, Hamdullah Hamdî'nin, "Aşktır bî-karâr eden feleği / Çâh-ı Bâbil'de bend eden meleği" beyti bunu ifade eder. As-

lında İsrâiliyat'tan olan ve bazı İslâmî kaynaklara da giren rivayetlere göre bu kuyu ayrıca Hârût ile Mârût tarafından çeşitli sihirlerin öğretildiği bir yer olarak da tanınmaktadır.

Şark-İslâm edebiyatlarında Hârût-Mârût, Zühre, cadı, efsun, sihir, fitne vb. ile birlikte telmih, teşbih veya tenâsüp yoluyla kullanılmaktadır. Divan şiirinde *çâh-ı Bâbil*, sevgilinin Hârût ile Mârût'tan büyü öğrendiği yer olarak da geçer. Ayrıca sevgilinin yüzündeki çukur yerler, gözler, özellikle de gamzeler ve çene çukuru (*çâh-ı zekan*, *zenah / zeneh*, *zenahdân*) âşığı büyüleyen birer büyü kuyusu gibi düşünülerek *çâh-ı Bâbil'e* teşbih edilir. Aynı'nin, "Fitne neşr etti cihâna hat-ı pür-âşübun / Hârût-ı ham-ı zülfe mekân *çâh-ı zekan*" ve Hâyâlî Bey'in, "Ol zehâ mı yâ rasad-gâh-ı sipihr-i izz ü nâz / Yâ çeh-i Bâbil-sitân yâ Yûsuf'a zindân mıdır" beyitleri bu düşünceenin bir ifadesidir. Ayrıca sevgilinin âşığı büyüleyen saçı ile benleri de Hârût ile Mârût'u temsil eder (ayrıca bk. BÂBİL [Bâbil Kuyusu]).

BİBLİYOGRAFYA :

Dihhudâ, *Luğatnâme*, X, 81; Levend, *Divan Edebiyatı*, s. 223-225; Mustafa Nihat Özön, *Edebiyat ve Tenkit Sözlüğü*, İstanbul 1954, s. 54; Mehmed Çavuşoğlu, *Necatî Bey Divânı'nın Tahlii*, İstanbul 1971, s. 29, 179; Harun Tolasa, *Ahmed Paşa'nın Şiir Dünyası*, Ankara 1973, s. 15, 83; Abdullah Aydemir, *Tefsirde İsrâiliyyât*, Ankara 1979, s. 139, 151, 156; Cemâl Kur-naz, *Hayâlî Bey Divânı (Tahlii)*, Ankara 1987, s. 274; Sargon Erdem, "Bâbil", *DİA*, IV, 394-395.

İSKENDER PALA

ÇAĖH-İ YÛSUF

(چاه يوسف)

Hz. Yûsuf'un kardeşleri tarafından içine atıldığı kuyu.

Bî'r-i Yûsuf da denilen bu kuyunun Ürdün civarında olduğu, bazı rivayetlerde içinde su ile birlikte yılan, akrep gibi haşaratın da bulunduğu, bazılarında ise her türlü haşarat ve vahşi hayvanın yaşadığı kör bir kuyu olduğu, ancak buraya atıldığından bunlardan hiç birisinin Yûsuf'a dokunmadığı ifade edilmektedir. Ayrıca Yûsuf'un bu kuyuda üç gün kaldığı ve devamlı surette esmâ-i hüsnâyî okuduğu da belirtilmektedir. Kardeşleri tarafından içine atıldıktan sonra bir müddet bu kuyuda kalan Yûsuf'u oradan geçen bir kervanın sakası çıkar-mış ve Mısır'a götürmüştür.

Hz. Yûsuf'un kuyuya atılması hadise-si bütün Şark İslâm edebiyatlarında ol-

duğu gibi divan edebiyatında da geniş bir şekilde işlenmiştir. Konuya yaklaş-ma ve konuyu işleyiş tarzı bakımından iki ayrı grupta ele alınabilecek olan bu hadise, Yûsuf u Züleyhâ mesnevilerinde eserin bir bölümü olarak çok defa müs-takil başlıklar altında işlenmiştir (bk. Yah-yâ Bey, s. 33, 41). Diğer taraftan olay pek çok beyitte hikâyeye, teşbih ve mecazlar halinde anılmış ve mazmun olarak kul-lanılmıştır. Bu tür beyitlerin birçoğunda Yûsuf'un içine atıldığı kuyu sevgilinin çene çukuru (*çâh-ı zekan*) ile eş anlamda ele alınır. Âşık sevgilinin çene çukurunu arzularken gerçekte içinde Yûsuf'un (sev-gili) bulunduğu *çâh-ı Yûsuf'a* can atmaktadır. Çünkü âşıkın canı ve gönlü zaten o kuyudadır. Aşk Zeliha, güzellik Mısır, can da kuyuya düşen bir Yûsuf'tur. Şey-hülislâm Yahyâ'nın, "Şebnem gibi dil gon-ca-i handânına düştü / Yûsuf gibi can *çâh-ı zehâdânına* düştü" beyti bu kla-sikleşmiş temayı ifade eder.

Çâh-ı Yûsuf'un konu edildiği beyitler-de telmih, teşbih ve tenâsüp sanatları-na da sık sık rastlanır. Mesnevilerde ise konu çok defa hikemî-didaktik söyleyiş-ler içinde ifade edilir. Kardeş dahi olsa insanoğluna güven olmayacağını anlatan irsâl-i meseller için *çâh-ı Yûsuf* motifi pek uygundur. Hâşimî'nin, "Yûsuf dahi olan düşürürler seni çâha / Eb-nâ-yı zamânın işi ihvâna cefâdir" beytiyle Seyyid Vehbî'nin, "Baba nasihatdır mekr-i hişten hazer et / Eden fütâde-i çeh Yûsuf'u birâderidir" beyti bu düşün-cenin ifadesidir. Yûsuf u Züleyhâ mesnevilerinde *çâh-ı Yûsuf* hakkında ayrıntılı tasvirlerle de konudan çıkarılması gereken ibretler de yer almaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Yahyâ Bey, *Yûsuf ve Zeliha* (nşr. Mehmed Çavuşoğlu), İstanbul 1979, s. 33-35, 41-43; İsmâil Hakkî Bursevî, *Râhu'l-beyân*, İstanbul 1970-71, IV, 223; Levend, *Divan Edebiyatı*, s. 114-115; Mustafa Nihat Özön, *Edebiyat ve Tenkit Sözlüğü*, İstanbul 1954, s. 54, 288; Harun Tolasa, *Ahmed Paşa'nın Şiir Dünyası*, Ankara 1973, s. 28, 271, 428; Kemal Eraslan, *Divan-ı Hikmet'ten Seçmeler*, Ankara 1983, s. 400-401.

İSKENDER PALA

ÇAĖA BEY

(ö. 488/1095 [?])

İzmir ve civarındaki adalarda hâkimiyet kuran ilk Türk beyi.

Ege sahillerinde denizcilik faaliyetleri-ne girişen ilk Türk beylerinden olup kaynaklarda hakkında çok az bilgi vardır. *Dânişmendnâme*'de Oğuzlar'ın Çavul-